

Grzegorz Szubtarski

ANTYKOŚCIELNE USTAWODAWSTWO
W ZSRR ZA RZĄDÓW WŁODZIMIERZA LENINA
(1917-1923)

Rewolucja lutowa w 1917 r. należy bez wątpienia do najbardziej przełomowych wydarzeń w całej historii Rosji. Została obalona monarchia, utworzyła się dwuwładza. W marcu 1917 r. Rząd Tymczasowy ogłosił swój program: amnestię, demokratyczne wybory do Zgromadzenia Ustawodawczego (które miało określić przyszły ustrój Rosji) oraz wolność prasy i wyznania. Wszyscy z nadzieją patrzyli w przyszłość, oczekując nastania lepszych czasów i poprawy sytuacji społecznej. Dotyczyło to również sfery religijnej. Nie dziwi więc fakt, iż również katolicy rosyjscy z wielką nadzieją i radością przyjęli rewolucję lutową. Okres paru miesięcy 1917 r. był dla nich najbardziej pomyślnym w całej historii Rosji. Jednakże euforia trwała krótko. Rewolucja październikowa i ustawodawstwo bolszewickie rozpoczęły okres ogromnych prześladowań i walki z Kościołem. Można powiedzieć, że w 1917 r. Rosja na kilka miesięcy stała się jednym z najbardziej demokratycznych państw świa-

KS. MGR LIC. GRZEGORZ SZUBTARSKI – doktorant, Katedra Chrystologii Fundamentalnej Instytutu Teologii Fundamentalnej KUL, magistrant prawa kanonicznego, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL; e-mail: gszubtarski@op.pl

ta, by po październikowym przewrocie bolszewików wejść na drogę budowy najbardziej totalitarnego ustroju, jaki poznała historia¹.

W niniejszym artykule zostaną przedstawione ustawodawcze metody walki z Kościołem w Rosji bolszewickiej podczas sprawowania władzy przez Włodzimierza Lenina, które szybko przerodziły się w realne prześladowania. Zostanie również podjęta próba określenia przyczyn tego niepokojącego zjawiska.

1. REWOLUCJA LUTOWA I KRÓTKI OKRES WOLNOŚCI WYZNANIA I RELIGII

W okresie caratu szczególnymi przywilejami cieszyła się jedynie Cerkiew prawosławna. Tylko ona miała prawo nawracać na swoją wiarę i swobodnie funkcjonować. Jako jedyna, również otrzymywała subwencje od państwa. Szacuje się, że w okresie rewolucji w Rosji było około 40 000 cerkwi parafialnych i 100 klasztorów, natomiast liczba duchowieństwa wynosiła 145 000 osób². Cerkiew była bowiem bardzo ściśle związana z monarchią. Co prawda, władza carska nie ingerowała w hierarchię innych wyznań, niemniej traktowała je jako innowiercze. Podkreślano, że prawosławie jest narodową religią Rosji i tylko jego wyznawcy są prawdziwymi Rosjanami³. Po rewolucji w lutym 1917 r. polityka religijna państwa zaczęła się zmieniać. Początkowo wydawało się, że wszystko zmierza ku lepszemu. Powołano Rząd Tymczasowy, który zaczął wprowadzać gruntowne reformy. Oczywiście sprawy wyznaniowe nie były ustawodawczym priorytetem, były bowiem ważniejsze problemy (kwestia robotnicza, wprowadzanie demokratycznego ustroju itd.). Niemniej przez kilka miesięcy funkcjonowania rządu wydano wiele decyzji regulujących kwestie wolności religijnej, co ilustrują przedstawione poniżej wydarzenia.

Jedną z pierwszych takich decyzji było pozwolenie na powrót i stanowisko biskupa wileńskiego, E. Roppa, wydalonego w 1907 r. przez władze carskie za społeczną działalność katolicką. W dniach

¹ M. S m o l e ń, *Stracone dekady – Historia ZSRR 1917-1991*, Warszawa 1994, s. 17.

² R. P i p e s, *Rosja bolszewików*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 1994, s. 364.

³ R. P i p e s, *Rewolucja rosyjska*, tłum. T. Szafar, Warszawa 2006, s. 91.

18-31 maja 1917 r. odbył się synod rosyjskiego Kościoła grekokatolickiego, który zdecydował o utworzeniu odrębnego egzarchatu, co oznaczało organizacyjno-prawne ukonstytuowanie się Rosyjskiego Kościoła Grekokatolickiego (zalegalizowanego następnie przez Rząd Tymczasowy). W czerwcu zniesiono nadzór państwowy nad Cerkwią prawosławną, w efekcie czego po raz pierwszy w swojej historii uzyskała ona pełną autonomię i możliwość przywrócenia urzędu patriarchy (Patriarchat moskiewski został zniesiony w 1700 r. przez cara Piotra I)⁴. W lipcu zaczęło tworzyć się w Rosji stronnictwo pod nazwą Demokracja Chrześcijańska. Następnie, 26 lipca 1917 r. Rząd Tymczasowy opublikował ustawę, która gwarantowała Kościołowi katolickiemu (obydwu obrządków) w Rosji całkowitą swobodę działalności duszpasterskiej, której poprzednio nie posiadał. Zezwolono na tworzenie nowych diecezji i parafii oraz budowę klasztorów, kościołów i seminariów duchownych. Udzielono zgody na prowadzenie katechezy w szkołach i poza nimi, a także na mianowanie biskupów bez zgody rządu. Ustawa zniosła również zakaz przebywania jezuitów w Rosji (wydany 97 lat wcześniej). Warto również wspomnieć o tym, iż 15 sierpnia 1917 r. w Soborze Uspienskim na moskiewskim Kremlu rozpoczął się pierwszy od 1666 r. sobór prawosławny z udziałem 558 delegatów, w otwarciu którego brał udział premier A. Kiereński i jego dwóch ministrów⁵.

Wobec przytoczonych powyżej przykładów nie dziwi fakt, iż bardzo tolerancyjne ustawodawstwo wyznaniowe wzbudzało wielki entuzjazm zarówno wśród Polaków w Rosji, jak i katolików innych narodowości. Przykładem tego może być chociażby odezwa, jaką do duchowieństwa i wiernych skierował 3 września 1917 r. biskup Jan Cieplak, administrator apostolski archidiecezji mohylewskiej i diecezji mińskiej. Zarządził w niej zanoszenie modłów dziękczynnych za odzyskanie wolności religijnej. Jest to mało znany tekst,

⁴ Na temat okoliczności zniesienia patriarchatu w 1700 r. zob.: M. Radwan, *Cerkiew prawosławna i Kościół katolicki w Rosji w przededniu rewolucji 1917 roku*, w: *Chrześcijaństwo w dialogu kultur na ziemiach Rzeczypospolitej*, red. S. Wilk, Lublin 2003, s. 377.

⁵ Przedstawione przykłady ustawodawstwa wyznaniowego stanowią wybór autora spośród wielu wydarzeń przywołanych przez R. Dzwonkowskiego, *Religia i Kościół katolicki w ZSRR oraz w krajach i na ziemiach okupowanych 1917-1991. Kronika*, Lublin 2010, s. 43-49.

dlatego warto przytoczyć niektóre jego fragmenty. Biskup Cieplak pisał: „Przez długie lata [...] Kościół przez szereg praw i postanowień państwowych był na każdym kroku ograniczany i krępowany. [...] Dzisiaj spieszę podzielić się z wami przeradosną wieścią, że te więzy, krępujące św. Oblubienicę Chrystusa, zdjęte z niej zostały i że odzyskała ona wolność, której przez wiele lat była pozbawiona. [...] Postanowieniem Rządu Tymczasowego z dnia 26 lipca uchylone lub odpowiednio zmienione zostały ustawy i postanowienia dawnego rządu, te mianowicie, które najwięcej krępowywały Kościół. To postanowienie zostało włączone do obowiązujących praw Państwa”⁶.

Ten pomyślny okres w stosunkach między państwem a Kościołem w Rosji trwał jednak krótko. Niespełna dwa miesiące później miał miejsce przewrót bolszewicki i rewolucja październikowa 1917 r. Już pierwsze akty prawne nowych władz z pierwszych tygodni 1918 r., dotyczące wszystkich wyznań, zapoczątkowały proces bardzo daleko posuniętych ograniczeń w sferze życia religijnego. Ich skutkiem był czas bardzo ciężkich represji i prześladowań, które w rezultacie doprowadziły do likwidacji Kościoła katolickiego w ZSRR.

2. BOLSZEWICKIE ANTYKOŚCIELNE USTAWODAWSTWO JAKO POCZĄTKI WALKI Z KOŚCIOŁEM I RELIGIĄ W ROSJI

W nocy z 24 na 25 października 1917 r. bolszewicy dokonali przewrotu zbrojnego, wskutek czego objęli władzę. Członkowie Rządu Tymczasowego zostali aresztowani. Na czele nowego rządu stanął Włodzimierz Lenin. Okres od października 1917 r. do lipca 1918 r. wypełniła praca nad organizacją nowego państwa radzieckiego. Rozpoczął się najbardziej niszczący okres w historii Rosji i jedno z największych prześladowań Kościoła w historii całego chrześcijaństwa.

⁶ Odezwa J. E. Ks. Biskupa Jana Cieplaka do. Sz. Duchowieństwa i Wiernych Archidiecezji Mohylewskiej i Diecezji Mińskiej, „Dziennik Polski” (Piotrogród), 7(20).09.1917, nr 204(301). Fotografie tej odezwy zamieszcza w swojej książce R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSRR 1917-1939. Zarys historii*, Lublin 1997, s. 41. Stamtąd pochodzą cytowane powyżej fragmenty.

Agresywna polityka bolszewików wobec religii wynikała z marksistowskiego ateizmu, wyznawanego przez Lenina i jego następców. Lenin pisał: „Państwo nie powinno mieć nic wspólnego z religią, stowarzyszenia religijne nie powinny mieć nic wspólnego z władzą państwową. [...] Nie powinno być żadnych subwencji dla kościoła państwowego, żadnych subwencji z funduszy państwowych na rzecz stowarzyszeń kościelnych i religijnych. [...] Całkowity rozdział kościoła od państwa – oto żądanie, jakie stawia socjalistyczny proletariats współczesnemu państwu i współczesnemu kościołowi”⁷. Temat ideologii marksistowskiej wykracza poza ramy niniejszego artykułu. Należy jedynie zaznaczyć, iż uważała ona religię za przeżytek, który powoduje, że ludzie stają się ulegli wobec wszelkich form ucisku, a przesady utrudniają podburzenie mas. Nade wszystko dla bolszewików najważniejszym aspektem walki z Cerkwią był fakt, że pozostawała w ścisłym związku ze zniechęconym przez nich wcześniejszym ustrojem caratu. Jeżeli rewolucja chciała zlikwidować stary porządek, musiała uregulować stosunki z Cerkwią, zniszczyć to, na czym opierała się dotychczas Rosja. W dalszej perspektywie miało to na celu wyeliminowanie religii w ogóle. Przyjaciół Lenina, założyciel i dożywotni przewodniczący Związku Bezbożników Wojujących, Jemelian I. Jarosławski, po latach stwierdził: „Wywołanie powszechnego pożaru dla zburzenia wszystkich kościołów świata – celem komunizmu”⁸.

Podstawowym narzędziem walki z Kościołem było antyreligijne ustawodawstwo. W celu jak najszybszego wprowadzania w życie coraz to nowych przepisów, powołano szereg instytucji, w tym specjalny wydział odpowiedzialny za rozdział Kościoła od państwa. Funkcjonował on w ramach Ludowego Komisariatu Sprawiedli-

⁷ W. I. Lenin, *Socjalizm a religia*, Warszawa 2006, s. 2. Warto nadmienić, iż Lenin zawsze pisał słowo „Bóg” małą literą. Na przykład w dalszej części cytowanego tekstu (s. 4) napisał: „Dlaczego nie deklarujemy w naszym programie, że jesteśmy ateistami? Dlaczego nie zabraniamy chrześcijanom i wierzącym w boga wstępować do naszej partii? [...] Program nasz opiera się całkowicie na naukowym, i to właśnie materialistycznym poglądzie. Dlatego wyjaśnienie naszego programu nieodzownie obejmuje zarówno wyjaśnienie prawdziwych historycznych, jak i prawdziwych ekonomicznych źródeł otumanienia religijnego”.

⁸ Wypowiedź J. I. Jarosławskiego, „Prawda” 3 marca 1937 r. (wydanie moskiewskie), cyt. za: R. Dzwonkowski, *Od „opium dla ludu” do jego akceptacji i apologii. Religia w ZSRR 1917-1991*, w: *Człowiek, wiara, kultura*, red. U. Cierniak, Częstochowa 2010, s. 267.

wości i od samego początku posiadał szerokie pełnomocnictwa: opracowanie projektów odpowiednich ustaw, postanowień, dyrektyw, instrukcji i okólników. Odpowiadał także za kontrolę sposobu wdrażania w życie prawa dotyczącego kultu, regulacji wzajemnych stosunków pomiędzy Kościołem a państwem oraz udzielanie prawnych konsultacji w tej sprawie⁹.

Już następnego dnia po przejęciu władzy rząd bolszewicki rozpoczął powolną walkę z Kościołem. Dekret o ziemi z 26 października 1917 r. przewidywał nacjonalizację ziemi cerkiewnej i klasztornej. W grudniu państwo przejęło obowiązek rejestrowania narodzin, małżeństw i zgonów (wcześniej odpowiedzialna była za to Cerkiew). Od tej pory moc prawną posiadały jedynie małżeństwa świeckie. Zaczęło dochodzić do napaści żołnierzy na duchownych (pod koniec stycznia 1918 r. pijani żołnierze zamordowali metropolitę Kijowa, Władimira), w wielu miejscach plądrowane były kościoły i cerkwie. Patriarcha Tichon 19 stycznia 1918 r. podpisał list pasterski, w którym potępiał nienawiść i okrucieństwo, rozpetane przez „potwory w ludzkim ciele [...] jawnych i skrytych wrogów prawdy Chrystusowej, którzy zaczęli prześladować Kościół prawosławny i chcą zniszczyć dzieło Chrystusowe, siejąc wszędzie zamiast chrześcijańskiej miłości ziarna zła, nienawiści i bratobójczych walk”¹⁰.

Następnego dnia po ogłoszeniu listu patriarchy Tichona, 20 stycznia 1918 r., wszedł w życie przygotowywany od paru miesięcy *Dekret o wolności sumienia oraz o Kościele i stowarzyszeniach religijnych*¹¹. Tytuł dokumentu wydaje się brzmieć co prawda dosyć neutralnie, jednak tak jak większość sowieckich praw tamtych czasów, nosił on celowo mylący tytuł, który miał zawoalować prawdziwe intencje jego powstania. Dekret ten przede wszystkim pozbawił wszystkie stowarzyszenia religijne (czyli

⁹ J. Szymański, *Procedury ideologiczne wobec religii w ZSRR*, w: *Polityka a religia*, red. P. Jaroszyński, Lublin 2007, s. 341.

¹⁰ A.I. Wiedziński, *Cerkow i gosudarstwo*, Moskwa 1923, s. 114-116. Cyt. za: Pipes, *Rosja bolszewików*, s. 367.

¹¹ W literaturze przedmiotu określaną jest najczęściej jako *Dekret o rozdziale Kościoła od państwa*, gdyż taka właśnie była główna idea tego dokumentu.

w praktyce wszystkie Kościoły, w tym Cerkiew¹²) osobowości prawnej, co w efekcie oznaczało pozbawienie duchownych państwowych poborów oraz zakaz posiadania przez instytucje religijne jakiegokolwiek majątku (włącznie ze świątyniami oraz przedmiotami używanymi podczas nabożeństw). Cały majątek kościelny został znacjonalizowany. Jeśli wierni chcieli praktykować swoje obrzędy religijne, musieli w tym celu wydzierżawiać swoje cerkwie od państwa. W późniejszym czasie wierzącym polecono organizować się w lokalne „stowarzyszenia religijne” (liczące przynajmniej dwudziestu członków), którym przyznano prawo do dzierżawienia cerkwi i zatrudniania duchownych do sprawowania posług religijnych¹³. Duchownych zaliczono do tzw. liszeńców, czyli osób pozbawionych praw obywatelskich, na przykład praw wyborczych.

Co więcej, według władz komunistycznych, kler nie może działać w sposób zorganizowany, to znaczy jako jeden Kościół ogólnokrajowy. Byłaby to inna władza w państwie, a istnienie takiej rozumiano jako działalność kontrrewolucyjną. Rosyjska „Izwestia” na pierwszej stronie pisała: „Zgodnie z treścią dekretu o rozdziale Kościoła od państwa istnienie *kościelnej hierarchii* jako takiej jest niemożliwe. Dekret przewidywał tylko istnienie oddzielnych wspólnot religijnych, nie podlegających żadnej władzy administracyjnej”¹⁴. Widać więc wyraźnie, iż ustawodawcze działania miały na celu nie tyle rozdział Kościoła od państwa (jak sugerowałby jego tytuł), lecz uniemożliwienie istnienia hierarchii kościelnej, kościołów, instytucji kościelnych i duchowieństwa.

Widać to tym wyraźniej w świetle licznych dekretów uzupełniających i instrukcji dla władz administracyjnych, zawierających szczegółowe przepisy egzekwowania postanowień styczniowego dekretu. Wszystkie te okólniki maksymalnie zawężyły interpretację tego dekretu i w praktyce dały „nieograniczone możliwości bezapelacyjnej likwidacji publicznych przejawów wierzeń oraz instytucji

¹² W Dekrecie najczęściej używane jest słowo „Cerkiew”, jednakże pod tym pojęciem rozumiano Kościoły wszystkich wyznań. Por. D z w o n k o w s k i, *Kościół katolicki w ZSRR 1917-1939*, s. 64.

¹³ S m o l e ń, *Stracone dekady*, s. 117.

¹⁴ „Izwestia” nr 99/1538 (6 maja 1922), s. 1. Cyt. za: P i p e s, *Rosja bolszewików*, s. 368.

religijnych”¹⁵. Szczegółowe przepisy regulowały np. używanie ambony, dzwonów kościelnych i przewidywały rewizję rządową inwentarzy majątku kościelnego. Uzupełniające przepisy zakazały nauczania religii osób poniżej osiemnastego roku życia. Zgodnie z późniejszym kodeksem karnym Republiki Rosyjskiej (wprowadzonym w 1922 r.), nauczanie religii małoletnich w instytucjach i szkołach publicznych lub prywatnych było przestępstwem, za które groziła kara do roku ciężkich robót¹⁶. W związku z zakazem nauczania religii w szkołach arcybiskup archidiecezji mohylewskiej, E. Ropp, wprowadził katechizację przy kościołach. W 1918 r. Lenin wprowadził także cenzurę i nakazał zamknięcie wszystkich niebolszewickich czasopism. W związku z coraz silniejszymi represjami, w tym samym roku zamknięta została petersburska katolicka Akademia Duchowna, a jej przeniesienie w tym samym roku dało początek Katolickiemu Uniwersytetowi Lubelskiemu¹⁷. Zostały również surowo zakazane praktyki religijne osób do lat 18., podobnie jak zbiorowe praktyki religijne osób dorosłych w domach prywatnych. W ten sposób „Państwo sowieckie stało się więc nie tylko państwem areligijnym i laickim, usuwającym elementy religijne z życia publicznego, ale bardzo aktywnie antyreligijnym”¹⁸.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że w ślad za antykościelnym ustawodawstwem szły realne prześladowania i akty agresji. Coraz częściej dochodziło do ataków na cerkwie i klasztory, dokonywanych głównie przez żołnierzy, którzy przy tej okazji rabowali cenne przedmioty liturgiczne. Szacuje się, że między lutym a majem 1918 r. podczas procesji religijnych lub prób ochrony majątku kościelnego zginęło 687 osób¹⁹. Szybko jednak walka z Kościołem przestała być (na krótki czas) priorytetem rządzących. Trudna sytuacja wewnętrzna, trwająca wojna domowa i wojna z Polską, spowodowały odłożenie na pewien czas na bok agresywnej kampanii przeciw Kościołowi. Jednakże kolejna fala ataków okazała się jeszcze bardziej agresywna i destrukcyjna w skutkach.

¹⁵ Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSRR 1917-1939*, s. 64.

¹⁶ Pipes, *Rosja bolszewików*, s. 368.

¹⁷ Dzwonkowski, *Religia*, s. 57.

¹⁸ R. Dzwonkowski, *Z historii Kościoła katolickiego w ZSRR 1917-1991*, Zabki 2005, s. 48.

¹⁹ Pipes, *Rosja bolszewików*, s. 369.

3. POCZĄTEK LAT DWUDZIESTYCH JAKO DRUGA FALA ATAKÓW NA KOŚCIÓŁ

Jak wspomniano, pod koniec 1918 r. ataki ustawodawcze na Kościół w Rosji chwilowo zmalowały, by z nową siłą powrócić w 1922 r. Nie oznacza to jednak, iż był to okres, kiedy Kościół mógł odetchnąć, gdyż były to początki realnych prześladowań, w wyniku których wielu ludzi Kościoła zginęło śmiercią męczeńską.

W latach 1918-1920 zamordowano 32 biskupów prawosławnych, którzy przed śmiercią byli torturowani (oblewani zimną wodą na mrozie, kastrowani, krzyżowani czy zakopywani żywcem). Dnia 29 kwietnia 1919 r. aresztowano metropolitę mohylewskiego, arcybiskupa E. Roppa. Był on pierwszym biskupem katolickim aresztowanym w Rosji Sowieckiej. Z prośbą o jego uwolnienie wysyłano wiele pism, które jednak pozostały bez odzewu. W tej sprawie interweniował nawet nuncjusz apostolski w Warszawie, arcybiskup Achille Ratti (późniejszy papież Pius XI), który w nocy dyplomatycznej określił arcybiskupa Roppa jako osobę podległą Stolicy Apostolskiej, która nie jest w stanie wojny z Rosją Sowiecką²⁰. W tym czasie podejmowano także liczne działania w celu inwigilacji księży, których często aresztowano, oskarżając przy tym o działalność kontrrewolucyjną.

Po zakończeniu wojny polsko-rosyjskiej w 1920 r. został podpisany w Rydze traktat pokojowy, który między innymi gwarantował ludności polskiej zamieszkałej na terenie Rosji wolność religijną. Pisano w nim: „Obie Układające się Strony zobowiązują się nawzajem nie mieszać się bezpośrednio ani pośrednio do spraw ustroju i życia Kościoła oraz związków wyznaniowych, znajdujących się na terytorium strony drugiej. [...] Kościoły i stowarzyszenia religijne, do których należą osoby narodowości polskiej w Rosji [...] mają prawo, w granicach prawodawstwa wewnętrznego, samodzielnie urządzać swoje wewnętrzne życie kościelne”²¹. Powyższe zapisy okazały się jednak fikcją, między innymi ze względu na stwierdzenie: „w ramach prawodawstwa wewnętrznego”. Gdy po ratyfikacji

²⁰ Dzwonkowski, *Religia*, s. 64. Arcybiskup Ropp został uwolniony z aresztu 17 listopada i zgodził się wyjechać do Polski.

²¹ J. Kumaniecki, *Pokój polsko-radziecki 1921: geneza, rokowania, traktat, komisje mieszane*, Warszawa 1986, s. 88-89.

traktatu niektóre parafie wystąpiły do władz sowieckich o zwrot zagrabionego im mienia (powołując się na postanowienia traktatu), wówczas Wydział Kultów Ludowego Komisariatu 24 grudnia 1921 r. wydał postanowienie w tej sprawie. Wyjaśniono w nim, że ustalenia traktatu ryskiego w żadnym stopniu nie ograniczają ustawodawstwa sowieckiego dotyczącego Kościołów, a więc nacjonalizacji ich własności, likwidacji osobowości prawnej parafii, zniesienia stowarzyszeń religijnych czy zakazu nauczania religii do 18. roku życia²².

Ważnym tłem ustawodawczej walki z Kościołem po 1921 r. była szalejąca w Rosji klęska głodu w latach 1921-1922. W walce z głodem zaangażowała się także Cerkiew. Powstał cerkiewny Komitet Pomocy Głodującym, jednak rząd bolszewicki odmówił uznania tej organizacji, a następnie wymusił jej rozwiązanie. Władze jednak nie były zainteresowane funduszami zebranymi przez komitety cerkiewne i kościelne oraz odmówiły ich uznania²³. Pomimo tego Cerkiew nadal starała się pomagać. Jako przykład można podać inicjatywę patriarchy Tichona, który 19 lutego 1922 r. zaproponował radom diecezjalnym, by przekazały na pomoc głodującym kosztowności cerkiewne z wyjątkiem przedmiotów sakralnych²⁴. Państwo poszło za ciosem i 22 lutego 1922 r. ukazał się dekret rządowy, polecający konfiskatę całego mienia cerkiewnego i kościelnego, nie wyłączając przedmiotów sakralnych do codziennego użytku liturgicznego, takich jak kielichy mszalne, monstrancje, puszki itp. Formalnym uzasadnieniem tych działań była pomoc 20 milionom głodującym, lecz rzeczywisty cel był inny. Lenin nie był zainteresowany pomaganiem umierającym chłopom. Jedyne udawał, że zależy mu na ich losie. W rzeczywistości chodziło o to, by zmusić Cerkiew do okazania postawy nieposłuszeństwa wobec państwa, każąc jej przekazać na rzecz ofiar głodu poświęcone naczynia, czego nie mogła uczynić. Argumentem potwierdzającym to, iż reżimowi nie zależało wcale na ulżeniu doli głodujących, lecz zyskaniu pretekstu do rozprawy z Cerkwią, było odrzucenie przez

²² D z w o n k o w s k i, *Kościół katolicki w ZSRR 1917-1939*, s. 302-304.

²³ R. D z w o n k o w s k i, *Kościół katolicki obrządku łacińskiego w ZSRR po 1918 r. – zarys problematyki*, w: *Odrodzenie Kościoła Katolickiego w byłym ZSRR. Studia historyczno-demograficzne*, red. E. Walewander, Lublin 1993, s. 85.

²⁴ S m o l e ń, *Stracone dekady*, s. 117.

rzządzających propozycji patriarchy Tichona, że Cerkiew zbierze tyle pieniędzy, ile warte są naczynia (oraz odda naczynia niepoświęcone)²⁵.

Konfiskaty majątku kościelnego miały bezwzględny i niszczący charakter. Były przeprowadzane przy użyciu przemocy, a nierzadko także sił zbrojnych w celu brutalnego rozpędzenia zgromadzonych przed świątyniami, protestujących wiernych. Forsowano drzwi kościołów, tabernakula otwierano siłą, profanowano Najświętszy Sakrament czy też plądrowano trumny znajdujące się w podziemiach²⁶. Grabiono wszystko, co przedstawiało jakąkolwiek wartość. Warto przy tym zaznaczyć, iż w wyniku różnych nadużyć wiele cennych przedmiotów trafiało za bezcen w ręce różnych paserów. W kościołach katolickich księża (wierni zresztą również) różnymi sposobami starali się utrudniać konfiskatę. Nie oddawano kluczy do kościołów, ukrywano różne przedmioty i ich spisy, urządzano nabożeństwa w czasie najść urzędników czy wręcz wypędzano ich używając siły fizycznej. Z tego powodu dochodziło nierzadko do starć z państwowymi oddziałami, które kończyły się biciem, strzelaniem do tłumu, a nawet i wyrokami śmierci, które niekiedy natychmiast wykonywano²⁷.

Rekwizycje zakończyły się 15 czerwca 1923 r. Jednakże nadzieje rządzących na uzyskanie ogromnych sum z owej konfiskaty nie sprawdziły się. Wartość odebranego Kościołowi majątku stanowiła zaledwie ułamek kwoty 2,5 miliarda rubli, na którą szacowano jego wartość. Wartość przejętych kosztowności wynosiła niespełna 4,7 miliona rubli²⁸. Od tej kwoty należy dodatkowo odliczyć wszystkie koszty związane ze zorganizowaniem całej akcji, tak więc ostatecznie zdobyte środki okazały się bardzo małe, aby mogły w niewielkim chociaż stopniu pomóc w walce z głodem, choć tak naprawdę nie ma źródeł, które by wskazywały, na jakie cele został przeznaczony cały zagrabiony majątek. Najprawdopodobniej

²⁵ Pipes, *Rosja bolszewików*, s. 372.

²⁶ Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSRR 1917-1939*, s. 134.

²⁷ J. Pałyga, *Za wschodnią granicą 1917-1993: o Polakach i Kościołach w dawnym ZSRR*, Warszawa 1993, s. 59.

²⁸ A. Witkowicz, *Wokół terroru białego i czerwonego*, Warszawa 2008, s. 288.

wszystkie te środki bolszewicy przeznaczyci na swoje cele, przede wszystkim na zagraniczną propagandę komunistyczną²⁹.

Po zakończeniu rekwizycji przeprowadzono kilka pokazowych procesów, mających na celu ukaranie oskarżonych o sprzeciw wobec zarządzeniom władzy, a tym samym o działalność kontrrewolucyjną. Bez wątplenia najsłynniejszy był tzw. proces moskiewski, który odbył się w dniach 21-25 marca 1923 r., podczas którego skazano na karę śmierci lub pozbawienia wolności szesnastu księży. Zgodnie z zamierzeniem władz sowieckich, proces w Moskwie doprowadził do likwidacji hierarchii Kościoła katolickiego w ZSRR. Podjęta trzy lata później próba odbudowy hierarchii nie przyniosła zamierzonych rezultatów. Konflikt na tle rekwizycji kosztowności kościelnych pozwolił władzom sowieckim na zadanie ciężkiego ciosu organizacji kościelnej, zgodnie z planem Lenina, a także na decydujący krok w kierunku jej całkowitego zniszczenia³⁰.

Dnia 25 maja 1922 r. nastąpił u Lenina pierwszy z serii wylewów. W grudniu 1922 r. miał miejsce kolejny, w wyniku którego podjął decyzję o wycofaniu się z czynnego życia politycznego. W marcu 1923 r. nastąpił trzeci wylew i został stopniowo sparaliżowany, utracił mowę i prawdopodobnie funkcje poznawcze. Zmarł 21 stycznia 1924 r. w wieku 53. lat. W 1922 r. wyznaczył Józefa Stalina na sekretarza generalnego partii bolszewickiej. Antyreligijna kampania była kontynuowana za pomocą zarówno starych, jak i nowych metod, jednakże tematyka ta wykracza poza ramy zagadnień będących przedmiotem niniejszego opracowania.

*

Rewolucja lutowa przyniosła w Rosji wiele oczekiwań – nie tylko w kwestii poprawy materialnego poziomu życia społeczeństwa, lecz również na płaszczyźnie wolności religijnej. Jednakże po kilku miesiącach powiewu wolności doszli do władzy bolszewicy, którzy rozpoczęli programową walkę z Kościołem i religią w ogóle. Liczne ataki ustawodawcze miały na celu upokorzenie zwłaszcza duchownych oraz drastyczne ograniczenie wpływów Kościoła na społeczeń-

²⁹ D z w o n k o w s k i, *Z historii Kościoła katolickiego*, s. 46.

³⁰ D z w o n k o w s k i, *Kościół katolicki w ZSRR 1917-1939*, s. 142.

stwo. Gwałcono przy tym wszelkie możliwe prawa, jakie w sferze religijnej państwo ma obowiązek zapewnić obywatelom – wolność religii i jej wyznawania, wolność kultu itp. Ustawodawcze działania władz rosyjskich oraz bezwzględne egzekwowanie coraz to nowych postanowień były początkiem prześladowań Kościoła i religii, które trwały przez kilka kolejnych dekad.

Anti-Church Legislation of the USSR Under the Reign of Vladimir Lenin (1917-1923)

Summary

The article examines the problem of anti-Church legislation in Russia during the reign of Vladimir Lenin in years 1917 to 1923. Atheistic Marxist ideology regarded religion as the enemy of progress. Therefore, the Bolsheviks took power after his determined fight against the Church, with a view to its total destruction. The first point shows a short period of religious freedom in Russia after the February Revolution. The second section shows how much the situation has changed after the Bolsheviks came to power. They began to pass laws that restrict the activities of the Church in the country. The third point examines a second wave of attacks on the Church in the early twenties, mainly involving the confiscation of church property. All these activities have begun a period of aggressive policy against the Church, which continued for another decades.

Słowa kluczowe: sytuacja Kościoła w ZSRR, bolszewizm, Rosja, Kościół i państwo

Key words: situation of the Church in USSR, Russia, Bolshevism, Church and State